

Arts

La portalada del monestir de Sant Esteve de Banyoles

Guerau Palmada

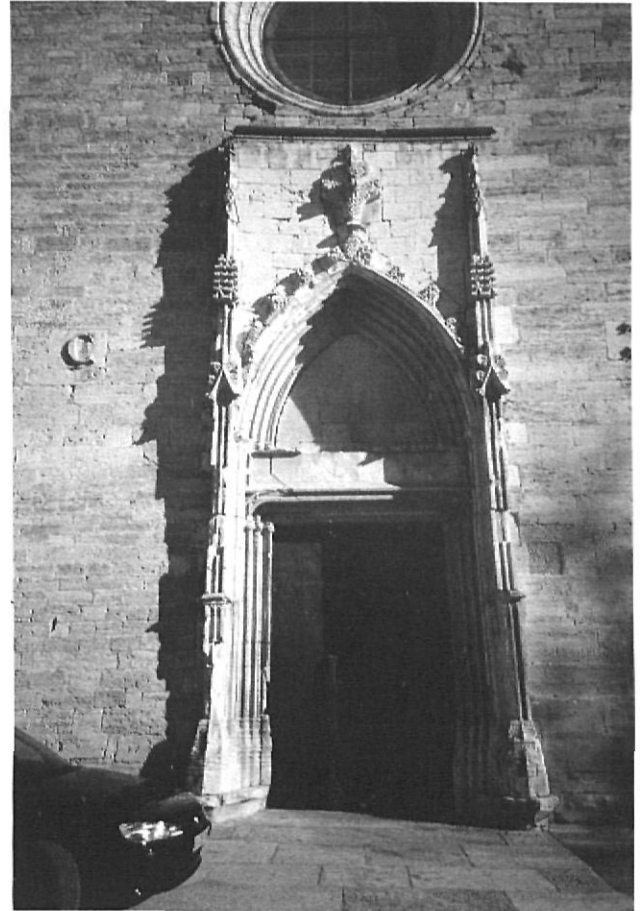

FONS D'IMATGES DEL PLA DE L'ESTANY-9

Un dels elements més característics del monestir de Sant Esteve de Banyoles ha estat des de sempre la seva portalada d'estil gòtic tardà, definida per l'erudit local Mn. Constans com una «puerta de piedra labrada en un gòtico decadente»(1). L'obra, tal com avui la veiem davant la plaça del monestir, fou construïda al llarg del segon quart del s. XVI, però en origen tenia un grup escultòric en el seu timpà que contenia les figures de sant Benet, sant Esteve i sant Martirià. Malauradament fou destruït en part durant els episodis de la Guerra Civil (1936-1939), tot i que alguns fragments de les estàtues d'alabastre avui es poden visitar en la galeria gòtica del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles (MACB).

Portalada del monestir de Banyoles a principi del s. XX.

Estat actual
de la portalada
del monestir
de Sant Esteve
de Banyoles.

El monestir

El monestir benedictí de Banyoles, des de la seva fundació el 812 per l'abat Bonitus, ha estat objecte d'ampliacions, reformes i reedificacions al llarg de la seva dilatada història. Hem de fer referència, en primer lloc, a la reconstrucció del temple iniciada a partir del segon terç del s. XV, després dels danys ocasionats pels terratrèmols del 1427 i 1428, els quals causaren la caiguda de bona part de la nau central i del campanar romànic. En segon lloc, a l'edificació de l'església neoclàssica (1702-1740) després del devastador setge d'artilleria del general Diego Caballero l'any 1655 amb l'intent d'expulsar les tropes franceses que hi eren fortificades. Per desgràcia, les canonades del 28 de juny d'aquell mateix any provocaren la caiguda –damunt la nau central– del campanar, el qual havia estat reformat el segon quart del s. XVI(2).

L'abat Miquel Sampsó

Aquesta portada d'estil gòtic fou edificada en temps de l'abat comendatari Miquel Sampsó (1510-1544), que destacà per la seva bona administració dels ingressos de la Caixa Comuna. La seva designació per butlla papal de Juli II es produí l'abril de 1510, quan era aleshores abat de Sant Salvador de Breda, un priorat de la Selva dependent del monestir benedictí de Banyoles, per tal de prendre-la en jurisdicció i d'administrar les possessions del monestir, i fou especialment recordada com un acte de gran solemnitat, amb la presència de varis músics i vassalls armats(3).

Precisament durant el seu mandat en la segona meitat del s. XVI són meritòries un seguit de reformes que canviaren de forma significativa l'estructura romànica del temple. De

fet, hem de recordar que des de l'abril de 1431 –any en què l'abat Guillem de Pau (1410-1443) va demanar ajuda econòmica al Comú de la Vila per reparar els desperfectes de l'església després dels terratrèmols i li foren oferts cent dotzenes de jornals– no hi havien estat efectuades noves reformes.

Haurem d'esperar, en tot cas, a la primera meitat del s. XVI per documentar reformes significatives. Així el 14 de febrer de 1530 l'abat Miquel Sampsó ordenà l'enderrocament de la façana per construir un nou portal més monumental i digne per al monestir, atès que el «portal vell era tant dolent y de mala gracia que en tota la diòcesi no havia església parrochial de defora que nol tingues millor»(4). Aquest fragment del *Graduarium* es refereix segurament al portal romànic del s. XI, que fou reemplaçat per el d'estil gòtic actual. Aquests treballs d'enderrocament i reconstrucció de la façana segurament es dugueren a terme al llarg del anys 30 del x. XVI, moment en què també fou remodelat el vell campanar romànic.

El monjo Joan de Cartellà

Tradicionalment s'ha defensat que la portalada fou costejada pel monjo almoïner Joan de Cartellà (1510-c. 1561). Dos elements semblarien provar aquesta hipòtesi. En primer lloc, les dues grans C en relleu situades a banda i banda de la portalada. Segons el desaparegut cronista oficial de la ciutat de Banyoles A. M. Rigau, aquestes podrien correspondre a les seves inicials(5). En segon lloc, al pedestal central del grup escultòric, conservat en el seu timpà fins l'any 1936, hi apareixia l'emblema heràldic de Joan de Cartellà, segons les observacions de Mn. Constans(6).

Sobre el monjo Joan de Cartellà sabem que pertanyia a la poderosa família dels Cartellà de Falgons, documentada des de final del s. X al Principat. Nascut al Castell de Falgons (Sant Miquel de Campmajor), era fill de Pere Galceran de Cartellà, que participà en la conquesta de Granada l'any 1492 al costat del rei Ferran VII el Catòlic. El 1549 Joan de Cartellà,

Escut de l'abat Miquel Sampsó en el claustre del monestir.

monjo almoïner, destacà per la fundació al monestir de l'escola o Mestrat de Cant per a 4 escolars i un mestre que havia d'ensenyar cant pla, contrapunt i orgue (*cantum planum, contrapuncti, organi*). En l'acta fundacional d'aquesta causa pia es fixa de forma detallada el manteniment de l'escolania i del seu vestuari. També honra la memòria dels seus avantpassats i dels antics abats del monestir de Sant Esteve, especialment aquells que influïren en la seva trajectòria monàstica, Francesc Semar i Martirià de Prats, a més de l'aleshores abat comendatari Miquel Sampsó.

Per altra part, fra Joan de Cartellà va interessar-se especialment a decorar la capella del Corpus del monestir de Sant Esteve en honor seu i en memòria del seu llinatge. Fra Joan de Cartellà fou qui encarregà el 1549 el retaule del Sagrat Cor, de la beata Anna i de santa Magdalena per 7.000 sous (*septem Mille solidis*)(7). El monjo Cartellà, a més del retaule, sabem que també donà per a aquesta capella *duo tapeta sive rebostes*—dos tapissos o draps quadrats brodats—amb els emblemes dels llinatges de què descendia: les famílies Cartellà, Santceloni i Avinyó(8).

La portalada

La portalada, situada al bell mig de la façana del monestir, fou respectada

durant l'edificació de l'actual església neoclàssica des del s. XVIII. Una de les primeres descripcions detallades de l'obra fou feta per l'historiador local Pere Alsius a final del s. XIX, però curiosament no anomena cap dels sants de la llinda, malgrat que va interessar-se per la resta de tresors artístics del monestir.

Estilísticament aquesta portalada, iniciada el febrer de 1530, es manté fidel a les línies del gòtic tardà i són pràcticament inexistent els detalls renaixentistes. Alguns dels portals documentats d'aquest període al Principat i de característiques similars són els de l'església d'Argentona (1514-1521), de Sant Martí d'Arenys de Munt (1540-1542), i sobretot el portal de l'església de Sant Esteve de Bordils, de l'últim terç del s. XVI, obra dels mestres Pere Borjac i Jaume Busquets, que introduïren interessants elements renaixentistes, com els bustos clipeats(9).

Els elements que componen la portalada del monestir de Sant Esteve són varis i destaquen per la seva riquesa decorativa. En primer lloc, ressalten, a banda i banda de la porta, dos esvelts pilars de secció quadrada coronats amb pinacles apuntats profusament decorats amb motius florals. La seva base és poligonal i tenen perfil troncocònic. A cada cara dels pilars hi ha dues franges verticals en baix

relleu acabades amb petits arquets apuntats incisos.

La porta de llinda monolítica té els brancals motllurats. Els brancals acaben en petits capitells amb figuracions d'àngels i animals fantàstics, des d'on arranquen els falsos arcs escarsers de la porta. Afortunadament damunt la seva llinda encara es conserva la cornisa motllurada d'alabastre, bastant trencada, on anava assentat el conjunt escultòric.

El timpà és format per cinc arquivoltes en degradació que arranquen des d'una mena de culs de llàntia arrencats i decorats amb figuracions fantàstiques, similars a les anteriors. L'arquivolta exterior és coronada per una motllura erigida de frondes de motius florals i per un gran floró central. La portalada és coronada per una cornisa motllurada a la manera de guardapols.

L'aspecte més conegut de la portalada del monestir de Sant Esteve ha estat el procés d'extracció del material de l'obra iniciat el 1530, segons ens relata detalladament un fragment del *Graduarium*. Sabem així que els carreus de traverti de coloració ocre del tram de façana meridional, alguns amb marques de picapedrer en forma de triangle, foren extrets prop del paratge de les Tunes, en concret una antiga pedrera de la qual s'arrencaren, en la primera meitat del s. XIV, els blocs per a la construcció de la portalada gòtica de Santa Maria dels Turers. Cal fet notar la valoració donada a la qualitat del material i a l'economia de l'obra: «e per memoria del qui vindran perque nosaltres en lo principi no havem hagut gran treball y anuitg que tancavem los cantons al Tures y paragent y noy havia sino pedras patitas y dolentas y perça apres trobarem un trenc molt bell prop Montalt, qui va dessi a Porqueras a la part esquerra deius Villalba devall de

La portalada, iniciada el febrer de 1530, es manté fidel a les línies del gòtic tardà, i hi són pràcticament inexistent els detalls renaixentistes

Mianegas, de un fou tret tambe la pedra del portal de Santa Maria, y en dit loc havem trencats los cantons tan grans com los voliem y sens quen noy ha gens de escombra, y enchara que sia treballos de port peer esser mes luny que la del Tures, però com al Tures ne haurien per una cana allí na trencat per deu, y ab lo que son grans pessas entray molt poc morter, de que assi se ha grantreball per la arena»(10).

Avui es diferencia a ull nu com el traverti emprat de coloració ocre és diferent respecte de la pedra calcària grisa-clara de la portalada, més ben repicada i polida. L'explicació la trobem en el mateix fragment del *Graduarium*, ja que sabem que fou utilitzat el traverti d'Espolla, segurament apreciat per la seva major compactació, que el feia més escaient per als treballs en relleu: «La pedra del portal sola, tan com ell té, ses trencada tota a Espolla, alla un acostuma de aixi laygua, la linda es tota de una pessa aixi de llargaria com altaria».

Per tal de cohesionar el parament de carreus de traverti s'utilitzà morter de calç en l'ànima interna del mur. Per a la seva elaboració es necessitaven tres matèries bàsiques: calç, sorra i aigua. L'aigua lògicament era abundosa a la vila de Banyoles. La calç viva fou aconseguïda en les proximitats de la font de Cutzac, pròxima al mas de Can Ordís d'Usall; era transportada amb carruatges fins al veïnat de Lió, seguia l'antic camí del Puig de Sant Martírià, travessava un pont, possiblement el del damunt del rec de Can Hort i del rec d'en Teixidor, a l'alçada de la creu de terme medieval, i des d'allà arribava fins a la Porta de l'Hospital de la muralla de la vila de Banyoles, on actualment hi ha la Cooperativa Agrícola.

La sorra fou extreta de diversos indrets, tot i que resultà difícil trobar un aflorament de sorres pròxim. Així,

Escut del monjo almoïner Joan de Cartellà de Falgons.

s'indica que s'esmicolaren les lloses de traverti extreïdes d'una pedrera, anomenada de les «Losas». La sorra fou aconseguïda en el llit de la riera del Matamors i de la Serra de Vilarnau (Camós). Posteriorment, quan s'inicià l'obra del campanar se'n descobrí un ric aflorament en uns erms de Puig-Desà, un turó pròxim al mas fortificat de Can Puig de la Bellacasa (segles XV-XVI).

Les escultures

Damunt la llinda de la porta es conservava un grup escultòric que fou popularment anomenat com «els sants de sobreporta»(11). Eren tres escultures en alabastre exemptes identificades com sant Benet, sant Esteve i sant Martírià: «Antes de 1936 tres santos, tallados en alabastro, custodiaban la

puerta desde el tímpano: S. Benito, S. Esteban y S. Martirián»(12). Amb l'esclat de la Guerra Civil aquestes estàtues foren en part destruïdes per ordre de les organitzacions anarquistes, conjuntament amb el retaule barroc del presbiteri, i foren estimbades les campanes de Santa Maria dels Turers i la Martíriana del monestir(13).

Sortosament la documentació gràfica existent en el Fons d'imatges del Pla de l'Estany avui ens permet entreveure com era aquest grup escultòric ubicat en el timpà de la portalada. En el centre del timpà, damunt d'un pedestal, apareix la imatge de majors dimensions, que representa sant Esteve, el màrtir titular del monestir. El seu vestit consistia en una túnica recta de coll rodó i un mantell de franja brodada. Amb la mà dreta sembla que sosté un objecte, proba-

Restes de l'estàtua de sant Esteve de la portalada del monestir de Banyoles. Es conserva en el MACB.

blement un llibre. El cap, en posició reclinada i esbiaixada, mostra la típica tonsura que li retalla els cabells. D'aquesta estàtua conservem dos fragments en el Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles: el cap i la part inferior de la túnica. També es conserva el seu pedestal de motlures. Concretament aquest té un escut heràldic sostingut per dos homes barbats descalços amb vestits de tipus militar. En el seu centre hi apareix figurat un lleó sense ales i en la seva part superior hi trobem indicis d'un possible bàcul.

A l'esquerra de la figura de sant Esteve hi havia la de sant Benet en actitud orant, tot i que la seva atribució semblaria més dubtosa. Vestia túnica cenyida i un *patemoster* (crucifix) penjat al coll. El pedestal motllurat es conserva en el MACB. El seu escut és sostingut per dos angelets o *putti*. Té un blasó dividit per una franja obliqua i, a cada costat, dos cercles d'estrelles de sis puntes.

A la dreta hi havia emplaçada l'estàtua de sant Martí, en actitud de benedicció. És el patró de la vila de Banyoles. El seu vestit consistia en una túnica recta cenyida a la cintura i un mantell. Duia mitra i crucifix. El pedestal motllurat, del qual malaura-

dament no queda cap vestigi, tenia un escut que sortosament hem pogut identificar en el darrer moment. En una fotografia de 1916 s'aprecia en detall com aquest era sostingut per dos angelets. En el centre, hi figuren en relleu tres bitllets de forma rectangular(14).

Els escuts i l'atribució de l'obra

A partir de la identificació d'alguns d'aquests escuts dels pedestals podem determinar, amb més o menys exactitud, qui podia haver costejat l'obra de la portalada. En primer lloc el pedestal central, damunt del qual anava col·locada la figura de sant Esteve, té un escut heràldic amb un lleó rampant que s'ha atribuït de forma reiterada al monjo almoner Joan de Cartellà. Aquesta possible atribució, proposada per Mn. Constans, es basa en l'existència d'un escut similar conservat al claustre neoclàssic del monestir: «El bemérito religioso costeó la fachada de la iglesia con sus imágenes, en una de cuyas peanas resalta, precisamente, un grifo rampante»(15).

Si observem en detall aquest escut del claustre no hi ha cap mena de dubte que pertany a la família Cartellà de Falgons. L'escut és quarterat en creu, és a dir, partit en quatre parts. En dos quaters apareix repetida la salutació angèlica en tres bitllets (*Ave Maria - Gratia Plena - Dominus Tecum*) característica del llinatge dels Cartellà de Falgons. En el tercer quarter, amb bordura de 8 peces d'argent, hi ha el griu d'Isabel de Santceloni de Girona, esposa de Pere Galceran de Cartellà i mare del monjo Joan de Cartellà. Aquest animal fantàstic, amb cap d'àguila i cos de lleó, el trobem representat també en el sepulcre de Berenguer de Santceloni (1370 †) i de la seva muller Blanca (1348 †) conservat al monestir de Sant Pere de Galligans

de Girona(16). Finalment les tres franques d'atzur corresponen, segons Mn. Constans, a Agnès d'Avinyó, àvia del monjo almoner Joan de Cartellà.

Precisament en el centre del blasó de la desapareguda estàtua de Sant Martí hi identifiquem els tres bitllets característics de la família Cartellà de Falgons. En canvi, en els dos pedestals conservats en el MACB no hi ha cap emblema heràldic que es relacioni amb aquest llinatge. Així, en l'escut de l'estàtua de sant Esteve hi ha figurat un lleó rampant de cua ondulada, sense ales, i per tant, no es tracta del griu de la família Santceloni de Girona. En el segon, una cotissa acompanyada de dos cercles d'estrelles de 6 puntes. Malauradament l'atribució d'aquest segon escut ens és del tot desconeguda, tot i que el blasó de l'abat Rafael Ubach de Barcelona (1545-1555), successor de Miquel Sampsó en el càrrec, té també dues estrelles, però de fisonomia sensiblement diferent(18).

Pel que fa al pedestal de l'estàtua de sant Esteve del MACB, mostra una evident relació amb l'escut de l'abat Sampsó conservat damunt la porta est del claustre del monestir de Banyoles. Aquest darrer escut és quarterat en creu i hi figura dues vegades un lleó rampant, de cua llarga ondulada. És coronat amb bàcul, distintiu del càrrec d'abat, i és envoltat per una cadena amb dues maces(19).

Respecte d'aquest darrer blasó del claustre, és molt significativa la identificació d'un escut quasi idèntic en la portalada gòtica del monestir de Sant Salvador de Breda, priorat dependent de Sant Esteve de Banyoles, on Miquel Sampsó ocupà el càrrec d'abat fins al 1510. Sembla, però, que aquest fou col·locat amb anterioritat, és a dir, en temps de l'abat Miquel Sampsó I (1470-1507).

Precisament l'abat de Miquel

Per a la portalada es va utilitzar el travertí gris clar d'Espolla, molt més compacte que el travertí ocre de les Tunes, emprat a la façana del temple

Sampsó I a les acaballes del segle XV o bé a principi del XVI va finalitzar la façana de l'església gòtica de Breda iniciada per l'abat Gispert de Jafre el s. XIV(20). Per commemorar l'obra, probablement col·locà aquest escut amb guardapols damunt la portalada gòtica bastida amb pedra calcària grisa. En el seu emblema central figura un lleó rampant, el bàcul d'abat i dues maces amb cadena, tots elements característics del llinatge dels Sampsó. Així, també subratllem que en el pedestal d'alabastre del MACB, tot i trobar-se molt desfigurat i erosionat, es poden apreciar les restes d'un bàcul en la part de l'escut, a més del característic lleó rampant en el centre.

Com a conclusió, totes les dades històriques i iconogràfiques ens

apunten que la construcció de la portalada gòtica fou promoguda per l'abat comendatari Miquel Sampsó, amb la col·laboració directa del monjo Joan de Cartellà. La més que probable identificació de dos dels escuts del pedestals permet establir que l'abat Sampsó i Joan de Cartellà van promoure la realització de bona part de les seves estàtues emplaçades en el timpà. No obstant això, ens queda el dubte de saber si aquests treballs foren acabats en vida seva, o bé si altres famílies nobles vinculades al monestir varen sufragar, o bé completar, part d'aquest programa escultòric de la portalada.

Guerau Palmada

Institut del Patrimoni Cultural. UdG.

Notes

- (1) COSTANS, L. G., *Bañolas*, Banyoles, 1951, p.199.
- (2) *Catalunya romànica*, V, El Pla de l'Estany, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1991.
- (3) *Diplomatari de Banyoles*, V, Banyoles, 1992, doc.1309.
- (4) *Graduarium*, foli 80r.
- (5) RIGAU, A.M. *Del Monestir. Els enigmes de la façana, Cartipàs de la Festa Major de Sant Martíà 1989*, Banyoles, p. 32.37.
- (6) CONSTANS, L.G., *Bañolas*, p.199.
- (7) *Graduarium*, fol.70r. Aquest retaule era emplaçat en el transepte de l'església a la darrera del s. XIX. BARRAQUER Y ROVIRALTA, C., *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, I, Barcelona, 1906, p.48-59.
- (8) *Graduarium*, foli 72r.
- (9) GARRIGA, J., *Història de l'art català, IV. L'època del Renaixement, s. XVI*. Edicions 62, Barcelona, 1986.
- (10) *Graduarium*, foli 80r.
- (11) RIGAU, *Del monestir*, p. 36.
- (12) CONSTANS, *Bañolas*, p.199.
- (13) GRABULEDA, J.; TARRÚS, J., *Banyoles*, Quaderns de la Revista de Girona, 40, p. 86-87.
- (14) Fotografia de 1916 pertanyent al Recull documental Lluís Martí (Banyoles).
- (15) CONSTANS, *Bañolas*, p.199.
- (16) DE RIQUER, M., *Heràldica catalana des de l'any 1150 al 1550*, I-II, Barcelona, 1983, p. 166. Fig.117.
- (17) CONSTANS, L.G., *Los claustros del monasterio de Bañolas*, Cuadernos del CECB, Banyoles, 1952, p. 17. COROMINAS, J.M.; MARQUÈS, J., *Catálogo monumental*, p. 91.
- (18) *Manuscrits inèdits de Mossèn Costans*, Monestir I-II, CECB, Banyoles, 1981, p. 74-75.
- (19) CONSTANS, *Los claustros del monasterio*, p. 12-13. COROMINAS, J.M.; MARQUÈS, J., *Catálogo monumental*, p. 91.
- (20) *Catalunya romànica, V, La Selva*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1991, p. 274-286. PLADEVALL, A. *Els monestirs catalans*, Destino, 1978, p. 186-191.

L'autor vol agrair les observacions i els comentaris de la Dra. Assumpta Roig.

Pedestals de l'estàtua de sant Benet i la de sant Esteve en el MACB.

